

دانشنامه زبان و ادب فارسی

ذیل دوم

آذریزدی، مهدی - یونسی، ابراهیم

به سرپرستی

مسعود جعفری جزی

تهران ۱۴۰۴

دانشنامه زبان و ادب فارسی

جلد هشتم (ذیل ۲)

چاپ اول : ۱۴۰۴

تعداد : ۵۰۰ نسخه

حروف نگاری و صفحه آرایی : فرهنگستان زبان و ادب فارسی

چاپ و صحافی : هدف

مدیر فنی چاپ : حمیدرضا دمیرچی

همه حقوق برای فرهنگستان زبان و ادب فارسی محفوظ است

ناشر : فرهنگستان زبان و ادب فارسی

تهران، بزرگراه شهید حقانی، مجموعه فرهنگستان‌ها، بلوار دکتر حسن حبیبی، تلفن : ۸۸۶۴۲۳۳۹-۶۸

کد پستی : ۱۵۳۸۶۳۳۱۱۰ ؛ صندوق پستی : ۶۳۹۴-۱۵۸۷۵

قیمت : ۱۲,۰۰۰,۰۰۰ ریال

سرشناسه	: سعادت، اسماعیل، ۱۳۰۴-۱۳۹۹.
عنوان و نام پدیدآور	: دانشنامه زبان و ادب فارسی / به سرپرستی اسماعیل سعادت.
مشخصات نشر	: تهران : فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۸۴.
مشخصات ظاهری	: ج : ۲۲×۲۸ س م.
فروست	: فرهنگستان زبان و ادب فارسی؛ ۱.
شابک	: دوره: ۹۶۴-۷۵۳۱-۲۶-۵؛ ج. ۱: ۹۶۴-۷۵۳۱-۴۰-۰؛ ج. ۲: ۹۶۴-۷۵۳۱-۶۲-۱؛ ج. ۳: ۹۷۸-۹۶۴-۷۵۳۱-۹۰-۰؛ ج. ۴: ۹۷۸-۶۰۰-۶۱۴۳-۲۱-۷؛ ج. ۵: ۹۷۸-۹۶۴-۷۵۳۱-۹۰-۰؛ ج. ۶: ۹۷۸-۶۰۰-۶۱۴۳-۸۳-۵؛ ج. ۷: ۹۷۸-۶۰۰-۸۷۳۵-۲۳-۶؛ ج. ۸: ۹۷۸-۶۲۲-۵۳۰۵-۷۲-۴.
وضعیت فهرست نویسی	: فابا
یادداشت	: جلد هشتم به سرپرستی مسعود جعفری جزئی.
یادداشت	: ص.ع. به انگلیسی : Esmā'il Sa'adat. Encyclopaedia of Persian language and literature
یادداشت	: ج. ۲ (چاپ اول : ۱۳۸۶).
یادداشت	: ج. ۳ (چاپ اول : ۱۳۸۸).
یادداشت	: ج. ۴ (چاپ اول : ۱۳۹۱).
یادداشت	: ج. ۵ (چاپ اول : ۱۳۹۳) (فیبا).
یادداشت	: ج. ۶ (چاپ اول : ۱۳۹۵) (فیبا).
یادداشت	: ج. ۷ (چاپ اول : ۱۳۹۷) (فیبا).
یادداشت	: ج. ۸ (چاپ اول : ۱۴۰۴) (فیبا).
مندرجات	: ج. ۱. آب - برزویه - ج. ۲. برندق خجندی - حیرتی تونی - ج. ۳. خازنجی - سنایی غزنوی - ج. ۴. سندبادنامه - فردوسی - ج. ۵. فردوسی ثانی - مسرور طالقانی - ج. ۶. مسعود، محمد - یونس - ج. ۷. ذیل: آتشی، منوچهر - یونکر، هاینریش - ج. ۸. ذیل ۲: آذریزدی، مهدی - یونسی، ابراهیم.
موضوع	: ادبیات فارسی - دایرةالمعارفها.
موضوع	: دایرةالمعارفها و واژه نامه ها.
شناسه افزوده	: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
رده بندی کنگره	: ۱۳۸۴ د ۷ س / PIR ۳۳۲۱
رده بندی دیویی	: ۸۰۳ فا ۸
شماره کتابشناسی ملی	: ۸۴-۱۶۶۸۱ م

شابک ۴-۷۲-۵۳۰۵-۶۲۲-۹۷۸ (ج ۸. ذیل ۲) ISBN 978-622-5305-72-4 (vol.8 Supplement II)

شابک ۵-۲۶-۷۵۳۱-۹۶۴ (دوره) ISBN 964-7531-26-5 (set)

را در اواخر عمر و در پاسخ به درخواست «گروهی از اهل دین» نوشته است. آنان از او خواسته بودند برای قومی از عوام که از سویی «ایشان را قوت آن نبود که به کیمیای سعادت* رسند» و از سوی دیگر چون «پارسی زفان بودند» و زبان تازی نمی دانستند، از کتاب ساده و کم پرگ *بدایة الهدایة* فایده ای نمی بردند، این کتاب را به پارسی درآورد تا آنان «راه تقوی» را بدان بشناسند (غزالی، ص ۵؛ نیز نک: پورجوادی، ج ۴، ص ۷۲۵). بنا بر این، بخش عمده کتاب *زادِ آخرت*، ترجمه اثر دیگر غزالی، به نام *بدایة الهدایة*، است که او هر آنچه را هر مسلمان باید در سفر آخرت، به عنوان زاد و توشه به همراه داشته باشد، از بخشهای مختلف ربیهای عبادات و معاملات و مهلکات کیمیای سعادت و *احیاء علوم الدین** برگزیده و در آن دو کتاب گرد آورده است.

زادِ آخرت با مقدمه ای کوتاه درباره ناپایداری دنیا و فانی بودن انسان در این جهان آغاز می شود و با فصولی در مباحث کلامی ادامه می یابد. این فصول که در *بدایة الهدایة* وجود ندارد، عبارت اند از: تنزیه، قدرت، علم، ارادت، سمع و بصر، کلام، افعال، آخرت و نبوت، که همه آنها را ذیل عنوان «معنی کلمه لاله الا الله که ایمان بدان درست شود»، فراهم آورده است. سپس «تقوی» در دو قسم «در طاعت داشتن فرمان حق تعالی» و «پیدا کردن معاصی» شرح داده شده است که قسم نخست به طهارت و نگاه داشتن اوراد روز و شب و نماز و روزه، و قسم دوم به نگاه داشتن هفت اندام و دل از گناهان اختصاص دارد. بخش پایانی کتاب، آداب صحبت با خلاق است.

غزالی بدرقه و زاد آخرت را به ترتیب «ایمان» و «تقوی» دانسته و با افزودن فصولی در بیان «اعتقادی که ایمان بدان درست شود»، علم ایمان را با عمل تقوی درآمیخته و زاد و بدرقه را توأمان بیان کرده است (نک: غزالی، همان جا).

آنچه در ساختار و محتوای *زادِ آخرت* جلب توجه می کند، این است که اگرچه غزالی در *احیاء علوم الدین* و کیمیای سعادت، به گستردگی از مسائلی چون زکات، حج، نکاح، امر به معروف و نهی از منکر و غیره سخن می گوید، در *زادِ آخرت* تنها به طهارت و نماز و روزه پرداخته و از بیان دیگر مسائل فقهی خودداری کرده است؛ به جای آنها، بخشی از کتاب را به اخلاق اجتماعی و آداب معاشرت و صحبت آدمیان با یکدیگر اختصاص داده است. حتی وقتی که از نگاهداشت

۱۹۰۴ تا ۱۹۱۸ م، در هشت مجلد، منتشر شد (فوک، ص ۲۳۵). زاخائو بر جلد سوم این مجموعه مقدمه ای بسیار کامل درباره روایتهای تاریخی پیش از ابن سعد نگاشت. این مجموعه از ارزشمندترین منابع درباره تاریخ اسلام و زندگی پیامبر اسلام (ص) است، اما فهرست اعلام ندارد و از این رو دسترسی به اطلاعات موجود در کتاب بسیار دشوار است.

در سال ۱۹۱۵ م گتهولد وی^۱، به همراه جمعی از دوستان و شاگردان زاخائو، جشن نامه ای به مناسبت هفتادمین زادروز او منتشر کرد^۲. در این جشن نامه، که در آن ۳۵ تن از دانشمندان مطرح آن دوره مقاله هایی نگاشتند، فهرستی از آثار زاخائو تا سال انتشار این اثر آمده است.

در ۱۹۲۰ م، زاخائو مجموعه ای از ادبیات شرق را با عنوان *داستانهای عربی از دوره خلفا*^۳ ترجمه و منتشر کرد. اساس این کتاب تک نسخه ای از دستنوشته موجود در کتابخانه دولتی برلین و موضوع اصلی آن زندگی مردم و خلفا در دوران اسلامی در بغداد است.

زاخائو همچنین مسیحیت در ایران و آسیا را نیز بررسی و حاصل بررسیهای خود را در مقاله هایی در مجموعه انتشارات آکادمی سلطنتی برلین منتشر کرد^۴. او از ۱۸۹۸ تا ۱۹۱۹ م سردبیر نشریه گزارشهای سمینار زبانهای شرقی دانشگاه سلطنتی فریدریش ویلهلم برلین^۵ بود. پس از او، اویگن میتوخ این مسئولیت را برعهده گرفت. این نشریه در زمان انتشار خود از مهم ترین نشریات خاورشناسی بود.

زاخائو از دانشگاه آکسفورد دکتری افتخاری دریافت کرد و عضو آکادمی علوم برلین، وین، سن پترزبورگ و عضو افتخاری انجمن خاورشناسی امریکا و انجمن باستان شناسی لندن بود.

منابع: فرهنگ خاورشناسان، به سرپرستی پرویز مشکین نژاد، تهران، ۱۳۷۶ ش؛ میراحمدی، مریم، *تاریخ تحولات ایران شناسی*، تهران، ۱۳۸۹ ش؛

Fück, Johann, *Geschichte der arabischen Studien in Europa*, Leipzig, 1955; Mangold, Sabine, *Eine «weltbürgerliche Wissenschaft» Die Deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, Stuttgart, 2004.

سعید فیروزآبادی

زادِ آخِرَت. رساله ای در فقه و اخلاق از ابوحامد

محمد غزالی* (متوفی ۵۰۵ ق) به زبان فارسی. غزالی این کتاب

1. Gotthold Weil

2. *Festschrift Eduard Sachau zum 70. Geburtstage*

3. *Arabische Erzählungen aus der Zeit der Kalifen*

4. «Vom Christentum in der Persis», «Zur Ausbreitung des Christentums in Asien», (1919)

5. *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Königlich Friedrich Wilhelms Universität zu Berlin*

مارشک، «مقدمه»، ص بیست و پنج - چهل و چهار؛ همو، «ضرورت تصحیح دوباره زاد آخرت»، ص ۵۹-۴۱). الکسی خیسما تولین^۱، در سال ۲۰۱۷م، این رساله را بر اساس چاپ سنگی مورخ ۱۲۷۶ق و مقایسه با چاپ اورنگ، به همراه آثار دیگری از غزالی، در کتابی با نام رسائل امام غزالی، همراه با ترجمه روسی منتشر کرد. تصحیح انتقادی و منقح این کتاب در سال ۱۳۹۸ش، براساس شش نسخه، همراه با مقدمه و تعلیقات به کوشش سلمان ساکت و ملیحه گزی مارشک در قم منتشر شده است.

منابع: پورجوادی، نصرالله، «غزالی، محمد»، دانشنامه زبان و ادب فارسی، زیر نظر اسماعیل سعادت، تهران، ۱۳۹۱ش؛ ساکت، سلمان و ملیحه گزی مارشک، «مقدمه»، نک: غزالی، ابوحامد محمد، زاد آخرت؛ ساکت، سلمان و ملیحه گزی مارشک، «ضرورت تصحیح دوباره زاد آخرت»، نشر پژوهی ادب فارسی، س ۲۱، ش ۴۴، کرمان، پاییز-زمستان ۱۳۹۷ش؛ غزالی، ابوحامد محمد، زاد آخرت، به کوشش سلمان ساکت و ملیحه گزی مارشک، قم، ۱۳۹۸ش؛ نوشاهی، عارف، کتابشناسی آثار فارسی چاپ شده در شبه قاره، تهران، ۱۳۹۱ش.

سلمان ساکت

زنده به گور. نخستین مجموعه داستان صادق هدایت* که در سال ۱۳۰۹ش منتشر شد. این مجموعه حاوی هشت داستان کوتاه به نامهای «مادلن»، «زنده به گور»، «اسیر فرانسوی»، «حاجی مراد»، «آتش پرست»، «آبجی خانم»، «داوود گوژپشت» و «مرده خورها» است. هدایت چهار داستان اول را از دی ۱۳۰۸ تا تیر ۱۳۰۹ش در پاریس، و چهار داستان دوم را از مرداد تا آبان ۱۳۰۹ش در تهران نوشت.

داستان «مادلن» ریشه در تجربه زندگی دانشجویی نویسنده در فرانسه دارد. راوی، برای آخرین دیدار، در خانه «مادلن» مهمان است. او، ضمن گوش دادن به صفحه موسیقی «کشتی رانان ولگا»، خاطرات خود از آشنایی با مادلن را در ذهن مرور می کند. اولین داستان چاپ شده هدایت قصه عاشقانه لطیفی است بری از تلخی نوشته های بعدی او. ماجرا با پوشیده گویی هنرمندانه ای روایت می شود و عشق، بی آنکه سخنی از آن به میان آید، از طریق نوای موسیقی در فضای داستان مترنم می شود. هدایت عشق درآمیخته با هنر را می ستاید: موسیقی، در ساحل و در خانه مادلن، به گونه ای نمادین، زبان گویای عشق او به دختر فرانسوی می شود.

«زنده به گور»، برخلاف «مادلن»، فضایی تلخ دارد. این داستان، گویا، پس از جدایی راوی از مادلن، در ۱۹۲۸م، نوشته شده است. ظاهراً پس از این جدایی است که هدایت نخستین بار

اندامها و دل از معاصی سخن می گوید، بیشتر به بُعد اجتماعی آسیبهای ناشی از معاصی نظر دارد و، بیش از همه، به زبان و آفات آن می پردازد، چرا که زبان را خیره ترین اندام آدمی می داند که اگر در اختیار و تسلط او نباشد، در تعاملات اجتماعی بیشترین آسیب را به پیکره روابط انسانی و نیز خود شخص، وارد می سازد. بنا بر این، غزالی در زاد آخرت، نتیجه سالها تحقیق و تأمل خود را در سه مفهوم خلاصه کرده است: ایمان، تقوی و حسن رفتار با مردم. به سخن دیگر، او ایمان درست، عمل به واجبات و دوری از محرمات، و پابندی به اخلاق و رعایت حقوق دیگران را حداقل بدرقه و کمینۀ زاد و توشۀ آخرت می داند که رفتن به قیامت بدون آنها نتیجه ای جز هلاکت و نابودی نخواهد داشت (همان، ص ۴).

زاد آخرت همچون دیگر آثار فارسی غزالی به نثر مرسل و در نهایت سهولت و روانی، و به دور از هرگونه تکلف و تصنع، نوشته شده است و سرشار از واژه ها و ترکیبات کهن است: «خفیدن: سرفه کردن» (همان، ص ۱۸)، «شکستگی: تواضع» (همان، ص ۴۶)، «برآمدن: بازماندن» (همان، ص ۹۳)، «تبش: حرارت» (همان، ص ۱۰۲)، «عزیز: کمیاب و نادر» (همان، ص ۸۳)، «دریاقی کردن: رها کردن» (همان، ص ۹۸)، «بزرگ خویشتنی: خود بزرگ بینی» (همان، ص ۹۱)، «آمیخته شدن با کسی: ارتباط داشتن» (همان، ص ۱۰۰). نثر این کتاب، به لحاظ نحوی و بلاغی، ویژگیهای نثر دوره اول را دارد (برای آگاهی بیشتر، نک: ساکت و گزی مارشک، «مقدمه»، ص هشتاد و دو - نود).

از این کتاب حدود بیست نسخه کامل و ناقص در کتابخانه های سراسر جهان وجود دارد که کهن ترین آن مورخ ۷۴۵ق است و در کتابخانه ملی پاریس نگهداری می شود. این نسخه، علاوه بر قدمت تاریخ کتابت، از نظر ضبط واژه ها و حفظ صورتهای کهن تعبیر و نحو جملات نیز، درخور توجه است و بهترین و صحیح ترین دست نویس شناخته شده این اثر به شمار می رود (نک: همان، ص چهل و چهار - چهل و شش، شصت - شصت و یک).

سید شاه محمد قادری زاد آخرت را دوبار، در سالهای ۱۲۶۸ و ۱۲۷۶ق، در هند، به صورت چاپ سنگی، منتشر کرده است (نک: نوشاهی، ج ۱، ص ۲۷۳). در سال ۱۳۵۲ش نیز مراد اورنگ این اثر را براساس دست نویس شماره ۵۵۵۲ کتابخانه مجلس که تاریخ کتابت ندارد، منتشر کرد. این تصحیح، به دلیل اتکا به یک نسخه و ناآشنایی با فن تصحیح، سرشار از ابهام و اشتباه و، بنابراین، فاقد اعتبار است (نک: ساکت و گزی